

KAMENI NAMJEŠTAJ PREDROMANIČKE CRKVE
SV. JURJA NA PUTALJU IZNAD KAŠTEL-SUĆURCA

Lokalitet Putalj poznat je u našoj stručnoj i znanstvenoj literaturi već odavno. Njegovo ime, i to redovito u svezi s crkvom sv. Jurja, često nalazimo u srednjovjekovnim dokumentima, a spominju ga mnogi autori od 19. st. do danas.¹ To često navođenje u literaturi nije rezultat zanimanja za arheološku građu koja s njega potječe, već u prvom redu zanimanja za prijeponne prijepise darovnica hrvatskih knezova iz 9. st., koje se odnose na putaljske posjede. Često sasvim oprečna tumačenja ovih spornih dokumenata izazvala su burnu polemiku u hrvatskoj historiografiji 20 st.² Ta složena problematika, koliko god je značajna za razrješavanje ključnih problema hrvatske historije 9. st., ne zadire izravno u pitanje stilsko-tipološke determinacije i datacije same skulpture. Stoga ću u daljem tekstu podatke iz darovnica uzimati u obzir samo ako eventualno mogu pripomoći u objašnjavanju pitanja koja se nameću pri analizi skulpture iz Sv. Jurja.

Putalj je istaknuti brijeg (323 m) na prisojnim padinama istočnog dijela brda Kozjaka koje sa sjevera zatvara plodno Kaštelansko polje i zaljev. Sjeverno od crkve, smještene na samom vrhu brijega, pruža se manji valoviti plato prema glavnom brdskom masivu. Teren se sastoji od diluvijalnih nanosa lapora i kvartarnih breča. Vegetacijski pokrov sačinjava makija, kao degradirani ostatak nekadašnjih, pretežno bjelogoričnih šuma koje su prekrivale Kozjak.³ To je posljedica stoljetnih krčenja šuma na čije su mjesto došle karakteristične mediteranske terase, a što je bitno utjecalo i na sačuvanost arheoloških objekata i lokaliteta. Taj proces je uočljiv na cijelom prostoru južnih obronaka Kozjaka, gdje su bila smještena mnoga naselja sve do 15. st.

Morfologija putaljskog reljefa pokazuje izrazito strateško značenje, poput prapovijesnih gradina Luko i Ostrog, smještenih zapadno od Putalja

¹ D. Kečkemet, Kaštel-Sućurac, Split 1978, 49—66; V. Omašić, Topografija Kaštelanskog polja, Split 1978, 57—62. U te dvije osnovne studije navedena je i sva relevantna starija literatura.

² N. Klaić, O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje VAHD), LXII (1960), Split 1967, gdje je i pregled dotadašnjih mišljenja.

³ A. Horvat, V. Pleša, Z. Gračanin, D. Jedlowsky, Z. Vrdoljak, M. Jovančević, Istraživanja o regresiji i progresiji šumske vegetacije i tala na kršu (Kozjak). *Analitički Institut za eksperimentalno šumarstvo JAZU*, Zagreb 1955. Za Putalj cf. str. 91. i 95.

na približno istim izohipsama kozjačkog masiva.⁴ Sam Putalj arheološki nije uopće ispitivan, pa bih u ovom kratkom uvodu sažeto dao pregled dosadašnjih nalaza i mišljenja. U literaturi se ovaj lokalitet spominje, s većim ili manjim oprezom, kao prapovijesna gradina.⁵ Reambulacijom lokaliteta i njegove šire okolice u ožujku 1983. g. ustanovio sam da se ne može govoriti o gradinskom naselju, jer nema nikakvih ostataka keramike i suhozidnih bedema tako karakterističnih za željeznodobne i starije gradine na znatno širem području. Osim toga, samo oko 2,5 km od Putalja na zapad smještena je veća naseobinska gradina Luko, pa bi i njezina blizina mogla biti jedan od uzroka što na Putalju nije formirano prapovijesno naselje.⁶

Veoma rijetki sitni ulomci grube provincijalne keramike koji se mogu sporadično naći na Putalju ne govore u prilog stalne naseljenosti ni u antičkom razdoblju. Ako se prisjetimo Silvanova reljefa uklesanog u liticama Kozjaka istočno od Putalja,⁷ može se i o njemu s određenom vjerojatnošću govoriti kao o povremenom boravištu stočarskog autohtonog stanovništva u antici, ali ne i o trajnom naselju kako pretpostavlja Katić.⁸ Položaji poput Putalja korišteni su na Kozjaku oduvijek za smještaj stočarskih torova. U prilog ovome idu i izvori žive vode na brdu iznad Sv. Jurja, a na samom brijegu iza crkve je danas zatrpani bunar smješten ispod usamljene stijene. Oko bunara vidljivi su ostaci ogradnog zida i do jedan metar visoki. Rađen je od pritesanog kamenja različite veličine vezanog žbukom. Sada je sve obraslo u šikaru, pa je teško bilo što određene reći. Vjerojatno pripada pobliže neutvrđenom srednjovjekovnom razdoblju, a služio je za zaštitu bunara i za smještaj stoke u slučaju opasnosti. I etimologija toponima Putalj koju je dao Katić⁹ i koja je uvjerljivija od Skokove s obzirom na terenske arealije,¹⁰ govori o stočarskom karakteru srednjovjekovnog naselja. Osim ostataka zida oko bunara iz srednjega vijeka sačuvani su još samo ostaci crkve sv. Jurja. Tragovi putaljskog naselja kojemu je crkva pripadala nisu danas vidljivi, pa točna ubicacija nije poznata. Po crkvi sv. Jurja selo je dobilo ime Sućurac, koje nosi i današnje naselje uz obalu.¹¹

⁴ Cf. kartu u I. Babić, Gradine i gomile između Trogira i Splita u odnosu na prirodne puteve, Putevi i komunikacije u praistoriji, *Materijali*, XVI, Peć 1978.

⁵ I. Marović, Prahistorijski nalazi na području Solina, VAHD, LXII (1960), Split 1967, 26—7; V. Omašić, o. c., 10, 58; D. Kečkemet, o. c., 15.

⁶ Luko je prvi registrirao I. Babić u navedenom radu kao hipotetičnu gradinu. U okviru spomenute reambulacije Putalja obišao sam i Luko, te po brojnim površinskim nalazima gradinske keramike unutar areala omeđenog suhozidnim bedemom ustanovio da se radi o naseobinskoj prapovijesnoj gradini koja nema antičkog, rimskog sloja. Prestanak života na ovoj gradini, za razliku od one na Ostrogu i drugih prema zapadu, možda bi se mogao protumačiti i činjenicom što se Luko nalazi u onom dijelu Kaštela kroz koji se protezao i *ager centuriatus* kolonije Salone.

⁷ A. Rendić-Miočević, Uz dva Silvanova svetišta u okolici Salone, *Arheološki radovi i rasprave*, VIII—IX, Zagreb 1982, 121—37.

⁸ L. Katić, Reambulacija dobara splitskoga nadbiskupa 1397. godine (dalje Reambulacija), *Starohrvatska prosvjeta* (dalje SHP), III ser., sv. 5, Zagreb 1956, 153.

⁹ I d., Naseljenost starohrvatske Podmorske župe, SHP, III ser., sv. 7, Zagreb 1960, 163. On izvodi toponim Putalj od latinske riječi *puteus*, *puteolus* u značenju bunar, ili tor od pletenog šiblja okrugao poput bunara.

¹⁰ P. Skok, Postanak Splita, *Analiti historijskog instituta u Dubrovniku*, I, 1, Dubrovnik 1952, 39. Autor dovodi toponim Putalj u svezu s tračkim gradom *Pautalia*.

¹¹ L. Katić, Reambulacija, 154; V. Omašić, o. c., 57.

Današnja crkva je novije zdanje sagrađeno u betonu. Jedino je sačuvana apsida srednjovjekovne crkve, ali ne predromaničke, već kasnosrednjovjekovne.¹² Nažalost, nisu poznati ostaci prvotnog predromaničkog objekta,¹³ osim ulomaka kamenog namještaja. Temelj starijeg južnog longitudinalnog zida vidljiv je, doduše, u produžetku današnjeg pročelja prema zapadu, ali se ne može na osnovi tog jedva vidljivog ostatka ustanoviti pripada li predromaničkoj ili kasnosrednjovjekovnoj fazi crkve. Stoga i podatak D. S. Karamana, što ga uzima i D. Kečkemet,¹⁴ treba prihvatiti s rezervom, posebice u odnosu na tlocrt koji donosi D. Kečkemet. D. S. Karaman vidio je koncem prošlog stoljeća ostatke kasnosrednjovjekovne crkve, čija je apsida sačuvana, a današnja crkva sagrađena je 20-ih godina ovog stoljeća, a ne u drugoj polovici prošloga, kako pretpostavlja D. Kečkemet.¹⁵ Oko same crkve bila je, po podatku Lj. Karamana, kasnosrednjovjekovna nekropola, čiji ostaci sada nisu vidljivi.¹⁶ Kroz literaturu se provlači i nesigurni podatak o likovima hrvatskih vladara na predromaničkim freskama u Sv. Jurju. Prvi ga je donio Karaman,¹⁷ ali po kontekstu rečenice, u kojoj kaže da je podatak iz jednog kodeksa u British Museumu, a bez navođenja signature i smještaja, ne može se ovaj primamljivi izvor iskoristiti kao pouzdan, jer se ni do danas nije utvrdilo o kojem se rukopisu radi.¹⁸

*
* *
*

Premda se skulptura koju ovdje obrađujem spominje u starijoj literaturi,¹⁹ prvi ju je u cijelosti i s fotografijama objavio D. Kečkemet.²⁰ Međutim, njegova analiza je izvedena površno i s dosta nepreciznosti. S obzirom na važnost lokaliteta i mogućnosti stilsko-kronoloških komparacija ulomci predromaničke skulpture s Putalja zaslužuju detaljniju analizu, koju bih ovdje pokušao dati.

¹² D. Kečkemet, o. c., 62.

¹³ Tlocrt koji donosi Kečkemet u navedenoj knjizi na str. 64 nije od Sv. Jurja na Putalju, već od crkve sv. Jurja u Radunu u Kaštel-Starom, što se jasno vidi i po navedenoj literaturi. Autor je zbog istog titulara pomiješao dva objekta iz jedne uže regije. Ta pogreška u Kečkemetovoj monografiji nije izuzetak, pa sve podatke koje donosi i interpretira, barem za ranija razdoblja, treba ponovo provjeriti.

¹⁴ D. Kečkemet, o. c., 62.

¹⁵ *Ibid.* Prema podacima koji su mi ljubezno stavljeni na raspolaganje u župnom uredu u Kaštel-Sućurcu sadašnja crkva sv. Jurja na Putalju sagrađena je 1927. g. uz osobni nadzor don Frane Bulića. Ruševno zdanje iz kasnog srednjeg vijeka bilo je tada pokriveno slatnatim krovom. Tom prilikom su i uzidani sačuvani ulomci u današnje pročelje.

¹⁶ Lj. Karaman, Iskopine Društva »Bihaća«, u Mravincima i starohrvatska groblja, *Rad JAZU*, 268, Zagreb 1940, 35, 37. Vjerojatno otkriveno pri obnovi crkve 1927. g., jer je ispred crkve danas kosturnica u koju su pohranjene kosti iz grobova oko crkve. Nažalost, dokumentacija o groblju i nalazima ne postoji.

¹⁷ *I d.*, Starohrvatska umjetnost, *Časopis za hrvatsku povijest*, I, 1—2, Zagreb 1943, 75—6; cf. i D. Kečkemet, o. c., 62.

¹⁸ L. Katić, o. c., 137, također izražava otvorenu sumnju u vjerodostojnost te vijesti. Jedino bi arheološko istraživanje možda riješilo ovu dilemu.

¹⁹ Lj. Karaman, Izvješće o djelatnosti Konservatorskoga ureda za Dalmaciju u Splitu god. 1924—25. Prilog VI VAHD-u god. 1924—25, 9; *I d.*, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, 41.

²⁰ D. Kečkemet, o. c., 63—66.

Većina tih ulomaka uzidana je u pročelje današnje crkve, a manji dio je sa zbirkom »Bihać« dospio u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. U toku rada naišao sam u arhivi »Bihaća«, koja se također nalazi u Muzeju HAS u Splitu pod godinom 1898, na veoma zanimljivo pismo koje je Buliću iz Rima uputio njegov bivši učenik don Ante Alfirević, rodom iz Kaštel-Sućurca, kasnije doktor teologije i profesor.²¹ Uz pismo je priložio i manji rad pod naslovom »Ostanci starohrvatske crkve sv. Jurja u Putalju u Kaštel-Sućurcu«. Rad je pisan u Rimu i poslan Buliću s molbom da se objavi u *Bullettinu*. Uz to su bili priloženi i crteži pojedinih ulomaka kojih danas, nažalost, više nema. Iz zasad nepoznatih razloga, ovaj zanimljivi rad nije nikad objavljen, premda je Bulić odmah po primitku pisma otišao na Putalj, što je i zabilježio na slobodnoj stranici istog pisma. Iako nije bio arheolog ni historičar umjetnosti, što se vidi i iz više formalnih nedostataka, A. Alfirević je, služeći se njemu suvremenom literaturom koju je našao u Rimu, dao za svoje vrijeme zanimljivo tumačenje putaljske skulpture, uklopivši je u širi kontekst karolinške civilizacije 9. st. Metodološki ispravno postavljen, ovaj usamljeni pokušaj ostao je nepoznat široj javnosti.²²

U »Bihaćevoj« arhivi sačuvan je popis ovih istih ulomaka koji je 1903. g. sastavio P. Perat. Broj ulomaka je isti, ali su Peratovi opisi vrlo šturi i praktično neupotrebljivi.

K A T A L O G *

A. NOSAČ MENZE (?)

- 1) Opis: manji ulomak ukrašen troprutim geometrijskim motivom učvorenih kružnica unutar kojih su simetrično raspoređena četiri uzla; materijal: mramor; dimenzije: 37 x 20 cm; smještaj: spolja na pročelju današnje crkve sv. Jurja na Putalju.

Literatura: D. Kečkemet, Kaštel-Sućurac, Split 1978, 64—65.

B. PLUTEJI

- 2) Opis: manji, rubni ulomak pluteja. Sačuvan je ostatak reljefa od troprute vrpce sa širokim srednjim prutom. Taj rubni segment ukrasa u obliku dvostruke kružnice, pravilno ritmički učvorene, tvori okvir unutar kojega je u središnjem polju bio poblize nepoznati motiv čiji se

* Brojevi u Katalogu odgovaraju brojevima na tablama.

²¹ Spominje ga P. Bakotić u dodatku Kečkemetove monografije pod naslovom »Sjećanje na prošlost Kaštel-Sućurca« na str. 342.

²² Alfirevićev rad donosim u integralnom obliku na kraju teksta, jer je preopširan da bi se donio u bilješki. Iz samog pisma donosim pasus zanimljiv za historiju Dalmacije u 19. i poč. 20. st.: »Skoro je bio ovdje Prodan, nu ga nijesam vidio. Kazivali su mi, da je bio i kod Rampolle, koji da ga je lijepo primio i pitao za naše prilike, nu kada je Prodan zapodjenuo govor glede glagoljice, da je mućao i ubrzo se s njim oprostio«. Prodan je poznati klerikalni političar iz Dalmacije, a Rampolla kardinal i istraživač starokršćanskih spomenika u Rimu. To je vrijeme kada se pokušavala ponovno oživjeti glagoljica u liturgiji, što nailazi na otpor Beča i Vatikana (cf. Sidak-Gross-Karaman-Sepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860—1914*, Zagreb 1968, 178. O Prodanu i Dalmaciji općenito cf. poglavlja o Dalmaciji iz tog razdoblja u navedenom dijelu).

ostatak tek nazire na frakturi ulomka; materijal: mramor; dimenzije 36 x 22 cm; smještaj: kao i pod br. 1.

Literatura: Ibid.

- 3) Opis: ugaoni ulomak pluteja s ostatkom troprute geometrijske mreže; materijal: mramor; dimenzije: 32 x 18 x 10,5 cm; smještaj: lapidarij Muzeja HAS u Splitu (br. 41 u inventarnom popisu prilikom prijenosa zbirke »Bihać« u Muzej HAS); porijeklo: crkva sv. Jurja na Putalju. Neobjavljen.

C. PILASTRI

- 4) Opis: neznatno oštećen pilastar, obrubljen nizom kuglica. Ukrasno polje ispunja složena tropruta mreža kružnica i uzlova koji su raspoređeni u pravilnim ritmičkim razmacima; materijal: mramor; dimenzije: visina 101, širina 21 cm; smještaj: kao i pod br. 1 i 2.

Literatura: D. Kečkemet, o. c., 64—65.

- 5) Opis: neznatno oštećen pilastar, obrubljen tordiranim užetom. Ukrasno polje tvori niz od troprute vrpce oblikovane poput »osmica«. U vrhu je obrubljeni križ oko kojega su četiri shematizirane rozete, od toga dvije ispod vodoravne haste virovite; materijal: mramor; dimenzije: 104 x 19,5 cm; smještaj: kao i prethodni.

Literatura: Ibid.

- 6) Opis: ulomak pilastra obrubljen nizom kuglica. Središnje polje ispunjeno je gustom troprutom mrežom raščlanjenom u pravilnim ritmičkim razmacima; materijal: mramor; dimenzije: 35 x 19 cm; smještaj: kao i prethodni.

Literatura: Ibid.

- 7) Opis: manji ulomak završnog dijela pilastra. Ukrasno polje, obrubljeno nizom kuglica, ispunjeno je motivom troprute pletenice u dva niza, kao i na pilastru br. 8; materijal: mramor; dimenzije: visina 14, širina 22, debljina 9 cm; smještaj: lapidarij Muzeja HAS (br. 124 u inventarnom popisu prilikom prijenosa zbirke »Bihać« u Muzej HAS); porijeklo: crkva sv. Jurja na Putalju. Neobjavljen.

- 8) Opis: tri ulomka istog pilastra obrubljenog tordiranim užetom. U vrhu ukrasnog polja je obrubljeni križ ispod kojega teku dva paralelna niza troprute pletenice koji se u pravilnim razmacima križaju; materijal: vapnenac; dimenzije: a) 20 x 16 cm, b) 25 x 16,5 cm, c) 27 x 16 cm cca (širina je teže određiva zbog žuto obojanog premaza žbuke); smještaj: ulomci a) i b) uzidani su u pročelje crkve, a ulomak c) u okvir zidne niše unutar Sv. Jurja.

Literatura: D. Kečkemet, o. c., 64—65, 67.

D. ARHITRAV

- 9) Opis: krnji ulomak arhitrava. Prednja, ukrašena strana bila je raščlanjena u tri pojasa (gornji pojas nije sačuvan i vjerojatno su ga tvorile kuke, što je ustaljena shema predromaničkih arhitrava). Sačuvan je donji pojas ispunjen dvoprutom pletenicom i ostatak srednjeg pojasa sa završecima slova, na žalost tako fragmentiranim da se ne mogu pročitati; materijal: vapnenac; dimenzije: 22,5 x 8,5 cm; smještaj: uzidan u pročelje crkve sv. Jurja.

Literatura: Ibid., 64—65.

ANALIZA

Osim ulomaka predromaničke skulpture na pročelju crkve sv. Jurja na Putalju nalaze se uzidana još dva ulomka manjih dimenzija koji stilski potpuno odudaraju od ostalih (tab. I, 10, 11). D. Kečkemet ih ubraja u namještaj putaljske crkve, ali ih pobliže vremenski ne određuje. Pišući o ulomku s ostatkom prikaza ljudske figure (tab. I, 10), on nekritički niže raznorazne kombinacije oko tumačenja i identifikacije spomenutog lika i funkcionalne pripadnosti ulomka.²³

Iako su ulomci zaista mali, mislim da se na osnovi stila i načina obrade mogu pripisati antičkoj, ili kasnoantičkoj epohi. U prilog ovome ide i prikaz velike fibule na desnom ramenu spomenutog lika, a ne ostatak svetačke aureole, kako pretpostavlja D. Kečkemet.²⁴ Manji ulomak mogao bi biti ostatak *tabulae ansatae* nekog sarkofaga. Je li i veći ulomak s ostatkom ljudskog lika pripadao nekom sepulkralnom spomeniku, teško je reći. U svakom slučaju radi se o antičkim spomenicima s nekog susjednog, pobliže nepoznatog lokaliteta, a ne o srednjovjekovnoj skulpturi sakralnog karaktera.

Od predromaničke skulpture pronađeni su uglavnom pilastri, ulomci pluteja, nosača menze (?) i jednog arhitrava. Osim malenog ulomka arhitrava nisu pronađeni elementi srednjeg i gornjeg dijela oltarne pregrade (stupovi, kapiteli, zabat ili luk),²⁵ što prilično otežava analizu, kao i činjenica da na tom objektu nisu obavljena sustavna iskapanja, pa ne postoji stručna dokumentacija. Crkveni namještaj iz Putalja po još se jednoj odlici ističe naspram njemu srodnih spomenika, posebice onih izvan dalmatinskih gradova. Uglavnom je rađen od mramora, vjerojatno uzetog s neke reprezentativne građevine iz Salone, ili uže okolice. S obzirom na blizinu Salone, ta činjenica i nije toliko iznenađujuća. Na osnovi sačuvanog fundusa predromaničke skulpture s Putalja ipak je moguće s pomoću stilsko-komparativne metode izvući određene zaključke koji, nadam se, mogu pripomoći razrješavanju problematike samog lokaliteta, tako značajnog za ranosrednjovjekovnu hrvatsku historiju, te boljem poznavanju geneze i evolucije predromaničke skulpture u nas.

Promatrajući skulpturu iz Sv. Jurja u cjelini, nameće se zaključak o stilsko-kronološkoj sukladnosti svih sačuvanih predromaničkih ulomaka. Analiza komparativnog materijala na istočnoj obali Jadrana i u srednjoj i sjevernoj Italiji, na osnovi dostupne literature, daje također isti rezultat. U spomenutim područjima predromanička skulptura pokazuje visok stupanj stilske ujednačenosti u odnosu na druge regije tadašnjeg mediteranskog svijeta i Evrope uopće, bez obzira na to što pojedine uže historijsko-geografske cjeline u okviru toga pokazuju regionalne osobitosti, kao rezultat specifičnosti njihovih radioničko-klesarskih središta, ili utjecaja iz susjednih regija.

Prema tome ostatke predromaničke skulpture iz Sv. Jurja na Putalju treba promatrati kao dijelove jedinstvenog crkvenog namještaja nastalog

²³ D. Kečkemet, o. c., 65, 66.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Kečkemetovo domišljanje da bi pojedini pilastri predstavljali stupove, ili arhitrave pregrade ne može se prihvatiti, jer takav slučaj nije potvrđen ni na jednom nalazištu. Cf. D. Kečkemet, o. c., 64.

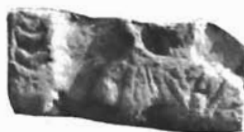
2

3

1

10

11

4

5

8

6

7

9

u samo jednom, istodobnom opremanju crkve. Ni jedan sačuvani element putaljskog crkvenog namještaja ne pruža osnove za ustanovljavanje različitih stilsko-kronoloških faza, tj. za višekratne promjene unutrašnjeg arhitektonskog dekora ove sakralne građevine.

U okviru istočnojadranskog areala, uže analogije za putaljsku skulpturu mogu se naći jedino na istorodnoj skulpturi iz Splita, sporadično na prostoru srednje i sjeverne Dalmacije, dok ih južno od Cetine gotovo i nema. Jake sličnosti pokazuje tek predromanička skulptura iz Istre i sjeveroistočne Italije, a nalazimo ih i u srednjoj Italiji. Takav teritorijalni raspored stilskih i kronoloških komparacija utjecat će i na ovdje ponuđenu interpretaciju putaljske skulpture.

Najveću teškoću za jednu sustavnu analizu predstavlja nedostatak cjelovitih pluteja, zatim zabata, ili pak, elemenata ambona i sl. Na samim pilastrima nije moguće pratiti cijeli repertoar ukrasa koji se javlja na predromaničkom crkvenom namještaju. Srećom, dekorativni sadržaj putaljskih pilastra ipak pruža neke osnove za sigurnije zaključivanje.

Njihovo ukrasno polje uvijek je uokvireno s dvije različite bordure koje su približno jednako zastupljene. Jednu sačinjava tordirano uže, a druga se sastoji od gustog niza kuglica. Ukrašeni obrub javlja se i na pojedinim predromaničkim pilastrima iz Splita i najuže okolice,²⁶ kao i na manjem broju pilastara iz »Crkvine« u Biskupiji kod Knina,²⁷ te iz Koljana,²⁸ ali je kompozicijska shema njihovih mreža sasvim različita od putaljskih. Već na pilastrima iz Splitu susjednog Trogira ne javlja se ukrašeni obrub,²⁹ a u istočnojadranskoj regiji općenito nije uobičajen. Inače se pilastri s ukrašenim obrubom javljaju i u Aquileji u prvoj polovici 9. st.³⁰

Motivi užeta i kuglica česti su i na ranim ciborijima iz Splita³¹ i Trogira,³² kao i na ciboriju iz Bijaća,³³ pa na rubnoj letvi pluteja iz Sv. Teodora u Okrugu Donjem na otoku Čiovu.³⁴ Ista pojava javlja se i na prvim predromaničkim ciborijima i zabatima u Italiji.³⁵

Geometrijska mreža kao na pilastru br. 4 (tab. II) javlja se samo na dva primjerka iz splitsko-trogirskog područja i na jednom iz Istre.³⁶ To su

²⁶ M. Abramčić, Reljef Sv. Jurja u Zrnovnici (?), *SHP*, I, Zagreb—Knin 1927, sl. 2; T. Marasović, Zapadna obala splitske luke u srednjem vijeku i u prvim stoljećima novoga vijeka, *Urbs*, 1959—60, Split 1961, sl. 9; Z. Rapanić, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, *VAHD*, LX (1958), sl. 27 i 32; T. Marasović—M. Zekan, Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila »na obali« u Splitu, *SHP*, III ser., sv. 12, Split 1982, sl. 1.

²⁷ S. Gunjača, Rad muzeja hrvatskih starina u godini 1951, *SHP*, III ser., sv. 3, Zagreb 1954, sl. 25 desno i 27 desno.

²⁸ Id., Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, *SHP*, III ser., sv. 7, Zagreb 1960, sl. 17.

²⁹ T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *SHP*, III ser., sv. 12, Split 1982, tab. VIII i IX.

³⁰ C. Gaberscek, Scultura in Friuli. L'Alto medioevo, Pordenone 1977, 81 (br. 24).

³¹ Z. Rapanić, o. c., sl. 17.

³² T. Burić, o. c., tab. XIII.

³³ S. Gunjača—D. Jelovina, Starohrvatska baština, Zagreb 1976, sl. 12.

³⁴ T. Burić, o. c., tab. VI, 25 a—b.

³⁵ Cf. primjere u Corpus della scultura altomedievale, što ga izdaje Centro italiano di studi sull'Altomedioevo u Spoletu. Meni su bili dostupni svesci I—IX.

³⁶ Kečkemetova analogija s plutejem iz Biskupije nije upotrebljiva, jer se radi o sasvim drugoj kompozicijskoj shemi koja nema bližih sličnosti s onom na pilastru br. 4. Cf. D. Kečkemet, o. c., 64.

mreža s letve pluteja prelomljenog na dva uzdužna dijela upotrijebljena u pločniku splitske krstionice sv. Ivana³⁷ i s lučnog pojasa zabata iz crkve sv. Marte u Bijaćima,³⁸ a u Istri je ovaj motiv zastupljen na ulomku iz Vodnjanskog lapidarija.³⁹ Vrlo sličnu razradu iste sheme nalazimo i na lučnom pojasu arkade ciborija iz Toscanije u Laciju,⁴⁰ a koji je obrubljen tordiranim užetom. Ovaj tip mreže je, općenito uzevši, prilično rijedak, a datacija svih analognih spomenika kreće se u rasponu prve polovice 9. st.

Pilastar br. 5 (tab. II) ima karakterističan motiv troprutih »osmica« na ukrasnom polju. Prostorno najbliže analogije su u Gradini u Solinu⁴¹ i na pluteju iz splitske krstionice s prikazom kralja,⁴² zatim na ulomku iz Lepura kod Benkovca,⁴³ te na jednom nadvratniku iz Dubrovnika, gdje je pletenica rađena u dvoprutu.⁴⁴ Ukupno, dakle, samo četiri spomenika s motivom »osmica« u cijeloj današnjoj Dalmaciji, kojima se može pribrojiti i jedan primjerak iz Crnogorskog primorja, a potječe iz crkve sv. Teodora u Starom Baru.⁴⁵ Iz Istre mi je također poznata pojava »osmica« na četiri spomenika.⁴⁶ Općenito uzevši, zastupljenost ovog motiva u predromanici istočnojadranske obale nije baš česta. Nasuprot tome talijanska skulptura istih karakteristika pokazuje izuzetnu sklonost prema »osmicama« i dvoprutim i troprutim, pa čak i jednoprutim. Javljaju se na blizu 40 meni poznatih spomenika, katkad i na istome po dva i više puta, i to na raznim elementima namještaja.⁴⁷

Pilastar br. 6 (tab. II) posjeduje također jasno izraženu ritmiku koja u pravilnim razmacima prekida slijed pružanja motiva. Potpuno identična mreža nije mi poznata na ulomcima predromaničke skulpture s naše obale i u Italiji, iako ima sličnih kombinacija.

Rekonstruirani pilastar br. 8 (tab. II) na svojem ukrasnom motivu isto pokazuje karakteristično ritmičko raščlanjivanje. Taj tip mreže nema bližih analogija na istočnoj obali Jadrana. Četiri približno analogna primjerka pruža nam Italija. To su pilastri iz Rima, te Lubriana i Toscanije

³⁷ Danas su ulomci izgubljeni. Crtež im donosi F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije, I, JAZU, Zagreb 1888, tab. XVI, 47.

³⁸ L. J. Karaman, o. c., sl. 43 c.

³⁹ B. Marušić, Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956—58, SHP, III ser., sv. 8—9, Zagreb 1963, tab. VI, lijevo gore.

⁴⁰ J. Raspi Serra, Le Diocesi dell'Alto Lazio, Corpus della scultura altomedievale (dalje CSA), VIII, Spoleto 1974, tab. CCXLII/403 (br. 350).

⁴¹ F. Bulić, Krunidbena bazilika kralja Zvonimira usred Gradine u Solinu, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, tab. XXXI, VI, 1b.

⁴² S. Gunjača-D. Jelovina, o. c., 41, br. 28, gdje je i starija literatura.

⁴³ N. Gabrić, Neobjavljeni starohrvatski spomenici u Arheološkoj zbirci franjevačkog samostana u Sinju, Kačić, VI, Split 1974, sl. 22.

⁴⁴ F. Radić, Razvaline crkve S. Stjepana u Dubrovniku, SHP, III/1 1897, 26.

⁴⁵ J. Kovačević, Istorija Crne Gore, I, Titograd 1967, sl. 73.

⁴⁶ B. Marušić, o. c., tab. IV, 4 a—b (Betika), tab. VI, plutej dolje lijevo (Vodnjanski lapidarij); I d., Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana, SHP, III ser., sv. 8—9, Zagreb 1963, tab. II, 4; I d., Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1947—55, SHP, III ser., sv. 6, Zagreb 1958, sl. 11, desni pilastar (Sv. Lovre kod Šijane); G. Caprin, L'Istria Nobilissima, Trst 1905, 70 dolje (Lavarigo).

⁴⁷ Cf. primjere po bilješki 35.

u Laciju i arhitrav iz Cividalea.⁴⁸ Budući da je taj pilastar za 4—5 cm uži od ostalih, ne može se uklopiti u istu oltarnu pregradu. No, kako svojim stilskim karakteristikama i tehnikom klesanja odgovara ostalim, najvjerojatnije pripada nekom drugom dijelu namještaja koji se ne može na osnovi raspoloživih ulomaka pobliže definirati. To potvrđuje i mali ulomak pilastra br. 7 (tab. II) koji ima isti tip mreže, ali po dimenzijama odgovara ostalim pilastrima i pripada oltarnoj pregradi.

Motiv obrubljenog križa i stiliziranih rozeta s pilastra br. 5 čest je i na ranim predromaničkim pilastrima iz Splita,⁴⁹ ali u sklopu drugih dekorativnih shema, za što se može naći još primjera i na našoj obali i u Italiji, jer je to često korišten motiv u predromaničkoj umjetnosti uopće.

Ulomak br. 1 (tab. I) sačuvanim dijelom dekorativnog polja dovoljan je za rekonstrukciju tipa mreže. Analogne kompozicije s neznatnim razlikama u detaljima poznate su mi s jednog pluteja iz Zadra⁵⁰ i s ulomka pilastra iz Galežane u Istri,⁵¹ te na pluteju uzidanom u pločnik crkve sv. Blaža u Padni u Sloveniji,⁵² pa ga se može, historijski gledano, kao i istarski materijal promatrati u istom kulturnohistorijskom kontekstu sa sjeveroistočnom Italijom. U južnoj Dalmaciji analogija nema. Znatno su češće komparacije na predromaničkim spomenicima u Italiji. Tako na ulomku pluteja iz Brescie,⁵³ pa na ulomcima dvaju pluteja iz Rima⁵⁴ i tri iz Sarsine.⁵⁵ Najveću sličnost s putaljskim fragmentom pokazuju pluteji iz Aquileje⁵⁶ i Grada.⁵⁷ Svi talijanski primjerci datirani su u 9. st., i to većinom u prvu polovicu toga stoljeća, kao i analogni primjerci iz naše zemlje.

Posebnu teškoću pri obradi ovog ulomka predstavljalo je njegovo tipološko-funkcionalno determiniranje. Gotovo sve analogije nalaze se na plutejima, osim pilastra iz Galežane.⁵⁸ Priložena rekonstrukcija ulomka br. 1 (tab. I) pokazuje da se ne može govoriti o dijelu pluteja, premda je reljef dublji negoli na pilastrima. Pilastar iz Galežane ima kružnice spojene na isti način, koji ne dopušta mogućnost da se mreža dalje razvija u širinu kao na plutejima, jer je u tom slučaju spoj sa slijedećim kružni-

⁴⁸ A. Melucco Vaccaro, *La Diocesi di Roma*, CSA VII/3, Spoleto 1974, tab. LXXIX/253; J. Raspi Serra, o. c., tab. XX/32 (br. 23) i tab. CCXLVI/411 (br. 358); C. Gaberscek, *Frammenti decorativi »Liutprandei« a Cividale*, *Arte in Friuli-Arte a Trieste*, 2, Udine 1982, sl. 23.

⁴⁹ M. Abramić, o. c., sl. 2.

⁵⁰ G. Kowalczyk-C. Gurlitt, *Denkmäler der Kunst in Dalmatien*, II, 72 u sredini gore; N. Klaić-I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976, tab. V dolje.

⁵¹ B. Marušić, o. c., sl. 10 lijevo gore.

⁵² E. Gardina-M. Sagadin, *Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji*, Koper 1977, br. 21.

⁵³ G. Panazza - A. Tagliaferri, *La Diocesi di Brescia*, CSA III, Spoleto 1960, tab. LVIII/188 (br. 178).

⁵⁴ L. Pani Ermini, *La Diocesi di Roma*, CSA VII/2, Spoleto 1974, tab. IV/8, tab. VII/22.

⁵⁵ G. V. Gentili, *Elementi decorativi scultorei altomedievali da Sarsina (Forlì)*, *Antichità Altoadriatiche* (dalje AAA), VI, Trst 1974, sl. 3a.

⁵⁶ S. Tavano, *Scultura altomedioevale in Aquileia fra Oriente e Occidente*, AAA, XIX, Udine 1981, sl. 13.

⁵⁷ C. Gaberscek, *Scultura in Friuli. L'Alto Medioevo*, Pordenone 1977, 85 (br. 26); S. Tavano, *Grado*, Udine 1976, 110.

⁵⁸ B. Marušić, o. c., 218. Na osnovi analognih primjera u Istri i Italiji čini mi se da bi i ovaj pilastar trebalo datirati u 9. st., a ne u 10. kao dosad.

cama izveden s pomoću dijagonalno prekrivenih vrpca, osim na rubovima. Međutim, svi putaljski pilastru imaju karakteristični ukrašeni obrub, za razliku od pluteja i njihov je reljef plići. Ni širina ulomka br. 1 ne ostavlja mogućnost da ga se pripíše pilastru. Stoga bih predložio da ga se atribuirano nosaču menze, iako je debljina nepoznata. Kao analogiju navodim takav nosač iz predromaničke crkve na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina⁵⁹ iz 9. st.

Ostatak pluteja br. 3 (tab. I) suviše je usitnjen i nedostaje mu još elemenata za točnu rekonstrukciju mreže. Manji ulomak pluteja br. 2 (tab. I) ima sačuvan ostatak veoma rijetkog predromaničkog motiva dvostruke učvorene kružnice unutar koje je središnji motiv koji u ovom slučaju nije sačuvan. To je prvi registrirani primjerak toga motiva na istočno-jadranskom arealu. Iz Italije mi je poznat samo jedan predromanički plutej iz atrija Sv. Marka u Veneciji iz 9. st., koji ima u osnovi isti motiv, ali s trostruko učvorenom kružnicom i rozetom u središtu.⁶⁰ Inače je sam motiv poznat još u Raveni u 6. st.⁶¹ Evolutivno ga se može vezati uz jednostruku kružnicu simetrično učvorenu na četiri strane, koja se javlja još na kasnoantičkim mozaicima,⁶² a nalazi se i na predromaničkim spomenicima, kao na pluteju iz Campagnano di Roma u Gornjem Laciju⁶³ i na pluteju iz Orvieto⁶⁴ datiranim u 9. st.

Tropruta vrpca sa širokim srednjim prutom veoma je rijetka na našoj obali. Potvrđena je na pluteju iz Zadra na kojemu je motiv kružnice upisane u kvadrat⁶⁵ i na istom motivu s novootkrivenog pluteja iz Sv. Mihovila u Splitu.⁶⁶ Ta vrsta troprute vrpce češće se javlja u Istri,⁶⁷ a pogotovu u Italiji.⁶⁸ Poznata je i na bizantskom teritoriju u Grčkoj.⁶⁹ Općenito se pripisuje ranosrednjovjekovnoj skulpturi Bizanta i njenu utjecaju na zapadne periferne dijelove carstva kao što su Dalmacija, Istra, Venecija, te općenito područja Italije koja graniče s navedenim dijelovima Bizanta.⁷⁰ Kako mi nije dostupna relevantna literatura iz Grčke, oslonit ću se na mišljenja navedenih autora koja su prilično uvjerljiva. U prilog tome idu i nalazi iz Splita i Zadra, dva najjača središta bizantske Dalmacije.

Posebice je zanimljiv ostatak arhitrava (tab. II, 9), kao jedini sačuvani element gornjeg dijela pregrade. Uobičajena je kompozicijska shema ukrasa na predromaničkim arhitravama ona s dva, ili pak s tri vodoravna pojasa. Gornji je uvijek ukrašen kukama, a na donjem je najčešće

⁵⁹ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i groblje na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina, SHP, III ser., sv. 3, Zagreb 1954, sl. 11—14.

⁶⁰ F. Zuliani, I marmi di San Marco. *Alto Medioevo*, 2, Venezia s. a., 86, sl. 54—55.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Primjerice u Saloni. Cf. R. Egger, *Forschungen in Salona*, I, Beč 1917, sl. 80.

⁶³ J. Raspi Serra, o. c., tab. LXXXVII.

⁶⁴ R. Kutzli, *Langobardische Kunst*, Stuttgart s. a, 184, br. 161.

⁶⁵ C. M. Iveković, *Gravevinski i umjetnički spomenici Dalmacije*, I, Zadar, Beograd 1928, tab. 28 b dolje.

⁶⁶ T. Marasović - M. Zekan, o. c., tab. V.

⁶⁷ Cf. radove u bilj. 46.

⁶⁸ Cf. navedenu talijansku literaturu s brojnim primjerima.

⁶⁹ L. J. Karaman, o. c., sl. 73, 74.

⁷⁰ *Id.*, o. c., 89; F. Zuliani, o. c., na više mjesta, kao i više autora u CSA koji često ističu utjecaj Bizanta i uopće Prednjeg istoka.

natpis, ili pletenica. U trodjelnoj podjeli srednji i donji pojas u pravilu su ispunjeni natpisom i pletenicom, ili pak obrnuto, a čest je i slučaj da srednjim pojansom teče *kimation*. Putaljska kombinacija nije rijetka na arhitravima s našeg obalnog područja, ali uvijek s troprutom pletenicom u donjem pojasu, osim na ulomku arhitrava iz katedrale u Splitu iz 9. st.,⁷¹ gdje je također dvopruta. Putaljska je pletenica nešto izduženija, a i prepleti su joj bez okruglastih zavijutaka kao na splitskoj. Najbližu paralelu obradom pletenice i rasporedom pojaseva pokazuju ulomci arhitrava iz Grada s natpisom patrijarha Ivana Juniora (806—810), premda im se ne mogu usporediti gornji pojasevi.⁷²

ZAKLJUČAK

Komparativni materijal pokazao je da predromanička skulptura iz Sv. Jurja na Putalju posjeduje znatan stupanj specifičnosti u odnosu na ostalu predromaničku skulpturu u Dalmaciji. Izuzevši pojedinačne stilsko-kompozicijske srodnosti sa spomenicima iz susjednog Splita, na području srednje Dalmacije nema skulpture analogne onoj s Putalja. Usamljene paralele za pojedinačne motive mogu se sporadično ustanoviti u sjevernoj i veoma rijetko u južnoj Dalmaciji i Crnogorskom primorju. Nasuprot tome, predromanička skulptura u Istri pokazuje znatno veću srodnost, kako u pojedinim elementima, tako i u cijelim kompozicijama. Tu stilsku srodnost još izrazitije pokazuju mnogi spomenici iz Italije. Teritorijalno te komparacije obuhvaćaju svu srednju i veći dio sjeverne Italije, a posebice sjeveroistočna područja (gradovi Venezia, Aquileia, Grado i Cividale). U tom kontekstu treba promatrati i Istru, koja je tada s venecijansko-friulanskim područjima bila vezana politički i kulturno.

Posebno udara u oči brojnost motiva troprutih »osmica«, koje su u Italiji česte i u dvoprutu, a katkad i u jednoprutu. Statistički su nešto češće u srednjoj Italiji, ali ih općenito ima i u sjevernoj. Za taj motiv i za motiv kuka talijanski autori Panazza i Tagliaferri kažu da su općenito rašireni u Evropi u ranom srednjem vijeku,⁷³ a datacija im se kreće u okviru 8. i 9. st., što, naravno, ne znači da se ne javljaju i kasnije, pa i u romanici. S obzirom na uočenu rijetkost motiva »osmice« na našoj predromaničkoj skulpturi smatram da njegovu pojavu u nas treba dovesti u vezu s utjecajima iz Italije, gdje je tako brojno zastupljen.

Još je jedan element važan za stilsko-kronološku atribuciju. To su ukrašeni rubni pojasi na pilastrima. Osim već spomenutih primjera iz Splita, Biskupije — Crkvine i Koljana, u nas prevladava tip pilastra s neukrašenim obrubom. Opet ga nalazimo u sjeveroistočnoj Italiji, posebice u Aquileji, i to u većem broju inačica. U srednjoj Italiji češće je tordirano uže, ali na ciborijima i zabatima poput onoga iz Sv. Marte u Bijaćima. Datacija svih analogija kreće se također u okvirima 8.—9. st.

Za konačnu interpretaciju crkvenog namještaja s Putalja presudni su motivi s ulomka nosača menze i s pluteja br. 2. Osim analogije na navede-

⁷¹ Z. Rapanić, o. c., sl. 29; *Id.*, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, VAHD, LXV—LXVII (1963—65), Split 1971, 278, br. 11.

⁷² S. Tavano, o. c., 32.

⁷³ G. Panazza - A. Tagliaferri, o. c., 52.

nom zadarskom pluteju za taj motiv sve ostale su raspoređene u urbanim središtima gornjega Jadrana (Kopar, Grado, Aquileia), a za gotovo unikatni motiv s pluteja br. 2 jedina približna paralela se nalazi opet u Italiji (Venezia). Ako se tome pridoda obilno dokumentirana srodnost ostalih elemenata putaljske pregrade s istovrsnom skulpturom u Italiji i, s druge strane, veoma rijetke analogije na našoj obali, nameće se zaključak da predromanička skulptura s Putalja predstavlja usamljenu pojavu i u odnosu na dalmatinske gradove i u odnosu na skulpturu iz ranosrednjovjekovne Hrvatske. Stoga joj se ne može tražiti izvorište u radioničkim centrima u dalmatinskim gradovima, u ovom slučaju u Splitu i Trogiru. Najveću srodnost pokazuje, pak, crkveni namještaj iz Istre i venecijansko-friulanskog područja, a posebice onaj iz Aquileje i Grada, te Venecije. To se odnosi na ukrašene obrube pilastara, te na njihove mreže, a posebno na ritmičku raščlanjenost, što nije odlika pilastara u srednjoj Dalmaciji. Opet naglašavam važnost motiva na ulomcima br. 1 i 2 koji ukazuju na svoje izvorište u radionicama sjeveroistočne Italije, te paralelu ulomka arhitrava s onima iz Grada.

Na osnovi svega iznesenog, smatram da su predromanički namještaj crkve sv. Jurja na Putalju radili majstori iz Italije, i to iz jednog od gore navedenih središta venecijansko-friulanskog područja, najvjerojatnije iz Aquileje. Sve analogije u Italiji datirane su pretežno u drugu pol. 8 — prvu pol. 9. st., a ni jedna ne prelazi 9. st., pa će i putaljska skulptura pripadati tom vremenu, ali u njezinu slučaju prva pol. 9. st. predstavlja najrealniji okvir, koji je moguće, zahvaljujući pisanim izvorima, i poblizje odrediti. U Trpimirovoj darovnici sačuvan je podatak da je hrvatski knez Mislav dao podići crkvu sv. Jurja na Putalju.⁷⁴ Mislavovo kneževanje približno je datirano od 835—845 g. i ono je dosad služilo i za datiranje skulpture iz Sv. Jurja bez provedbe stilsko-kronološke analize. Sada je i ta analiza dala isti kronološki rezultat i potvrdila vjerodostojnost podatka iz darovnice. Sukladnost oba historijska izvora, arheološkog i diplomatskog, omogućuje da se gradnja predromaničke crkve sv. Jurja na Putalju i izrada njezina kamenog namještaja približno datiraju oko 840. g. za vladavine kneza Mislava.

Relativno česte analogije pojedinih dekorativnih elemenata putaljske skulpture sa splitskom mogu možda stvoriti određenu nedoumicu. Međutim, za razliku od komparacija s Italijom u Splitu nema, osim za pilastre, analogija za ostale elemente namještaja, na kojima se, uz zabate i lukove najbolje može odrediti radionička provenijencija. Pa ni analogije s pilastrima nisu potpune i odnose se samo na pojedine mreže i ukrase, dok su drugi ustanovljeni samo u Italiji. Čak ni splitski pilastri analogni putaljskima nisu identični i razlikuju se u detaljima. Dakle, analogije iz Splita odnose se samo na pojedine elemente i ornamentalne motive namještaja, a ne na cjelovite kompozicije, kao što je slučaj s komparacijama u Italiji i dijelom u Istri. Pojava tih elemenata u Splitu zahtijeva, ipak, svoje objašnjenje, jer nije ustanovljena ni u Zadru, niti u susjednom Trogiru. Vjerojatno se radi o poblizje nepoznatim vezama i događajima

⁷⁴ J. Stipišić - M. Samšalović, *Codex diplomaticus*, I, JAZU, Zagreb 1967, 5.

iz prve pol. 9. st. koji su se odvijali na relaciji Split — Italija, a koje bi trebalo pobliže ispitati, premda rana predromanička skulptura iz bizantskih gradova u Dalmaciji općenito, a koja se može datirati do sredine 9. st., pokazuje dosta sličnosti i stilskih i tipoloških, s istodobnom skulpturom iz Italije. To je dosta turbulentno vrijeme kad se upravo na tom području sudaraju Bizant i Franačka,⁷⁵ pa su dalmatinski gradovi, odvojeni od svojega prirodnog zaleđa, samim tim upućeni na pomorske kontakte s gradovima u Italiji. Tek od sredine 9. st. otpočinju intenzivniji kontakti s mladom hrvatskom kneževinom. Tada i dalmatinski majstori kreću samostalnim putem u razvitku skulpture i šire je na teritorij susjedne kneževine Hrvatske.

Promatrajući putaljsku skulpturu u tom kontekstu još više dolazi do izražaja njezina stilska i kronološka specifičnost, te provenijencija. Podsjetio bih da je tada Hrvatska još potpuno ovisna o franačkom carstvu,⁷⁶ a Istra i onaj dio Italije u kojem sam ustanovio paralele za Putalj uklopljeni su kao integralni dijelovi u franačku imperiju. Predromanička skulptura u južnoj Italiji, tada izloženoj izravnim bizantskim i arapskim utjecajima, pokazuje sasvim druge karakteristike. U takvom kulturno-političkom okviru putaljski namještaj nije usamljeni slučaj. Prisutnost zapadnog kulturnog i crkvenog utjecaja u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, uvjetovanog političkim vrhovništvom Franaka, evidentirana je i u drugim arheološkim nalazima kao što su kadionica iz Vrlike, relikvijari iz Nina, uz koje se vežu i titulari crkava s franačkim svecima (Asel, Marta), brojno karolinško oružje iz nekropola 9. st., te posebno imena franačkih svećenika s predromaničkih natpisa (primjerice Gumpertus iz crkve sv. Marte u Bijaćima) i iz pisanih izvora o ninskoj biskupiji.⁷⁷ Tome se sada može priključiti i putaljska skulptura. Tako brojni i raznovrsni historijsko-arheološki izvori idu u prilog mišljenju o pokrštanju Hrvata posredovanjem Franaka. Toj tzv. »franačkoj teoriji« suprotstavljena je »dalmatinska«, koja pokrštenje Hrvata vezuje uz utjecaj episkopata iz bizantskih gradova Dalmacije. Suvremena historiografija uglavnom je prihvatila »franačku teoriju«.⁷⁸ Njena argumentacija pretežno se oslanja na pisane izvore, pa bi jedna cjelovita analiza navedenog arheološkog i epigrafskog materijala, koju on svakako zaslužuje, ne samo nadopunila već i znatno osnažila pisane izvore.

⁷⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 165—73.

⁷⁶ Cf. prethodnu bilj.

⁷⁷ Cf. N. Klaić, *o. c.*, 203—05, a za materijal S. Gunjača - D. Jelovina, *o. c.*, te seriju *SHP*, III ser., sv. 1—12 i predratne.

⁷⁸ N. Klaić, *o. c.*, 203—205.

U nastavku donosim rad don Ante Alfirevića »Ostanci starohrvatske crkve sv. Jurja u Putalju u Kaštel-Sučurcu«. Rukopis ovoga rada je na tri stranice. Prva bilješka na svakoj stranici označava se s br. 1.

Premda su Alfirevićevi opisi prilično dobri za ono vrijeme, ipak se s pomoću njih teško mogu identificirati danas sačuvani primjerci, osim br. 3 (br. 8a u katalogu) i br. 5, koji je najvjerojatnije ulomak br. 8b u katalogu, te br. 8c u katalogu, koji je opisan u radu Alfirevićevu zajedno s br. 5. Dimenzije mu dosta variraju u odnosu na stvarne, a opširni opisi ne odgovaraju uvijek danas sačuvanim ulomcima.

OSTANCI STAROHRVATSKE CRKVE SV. JURJA U PUTALJU U KAŠTEL-SUČURCU

Uza svih ovo dvanaest vjekova, što nas dijele od prve zgrade crkve sv. Jurja, ipak se održe do sada vidljivi i u današnjoj crkvi uzidani slijedeći uresni komadi:

Br. 1. Visina je komadu 1,02 m, širina 0,20 m. Upotrijebljen je za vratni prag sa strane podneva (Bulić je precrtao podneva i dodao »zapada na desnu« — op. T. B.). Prema svemu obilježju spada u Karlovinško doba građevnog i uresnog sloga. Troprutasta pletnica, koja je i na našoj slici, zajednička je svim kulturnim narodima za karlovinške dobe, te se ne da obilježiti, da je ona karakteristika posebnog kakvog hrv. sloga.¹ Glede točaka na obrubu, kazati je, da one često zamjenjuju gajtan.²

Br. 2. Odsječak, koji sada leži u uglu kuće pomoćnika Gospina svetišta »Na Hladih«. Po svoj je prilici tu donesen iz Sv. Jurja, širina je u poprijeko 0,16 m, visine 0,18 m, a udubak iza gajtana 0,2 m; prelomljen je u dva komada, kako se to i iz slike vidi.

Br. 3. Visina je 0,24, širina 0,16 m. Smješten je sa zapadne strane nad vratima crkve u udubini zida s lijeve strane. Znamenito je što nam se je na ovome komadu sačuvao latinski križ raširenih krajeva. U obližnjem selu Kaš. Gomilice u crkvi Sv. Kuzme i Damjana uzidan je sa sjeverne strane također sličan križ, ispod kojega se vidi početak obične pletenice. Uzmemo li u obzir, da je posljednju crkvu prvobitno oko 852 sagradio Trpimir (kako to proiztiče iz njegove listine), to bi ovaj križ proisticao iz njegove zgradbe, što bi se onda dalo svesti u savez s dobom ornamentike naših komada pri Sv. Jurju.

Naš križ spada u istu vrst križeva, koji opstoje na crkvi sv. Petra u Omišu i sv. Stjepana u Dubrovniku.

Pletenica izpod križa počimlje sa zapletajem kao i kod nekih kninskih spomenika.³ Obrub je ukrašen gajtanom ili užetom, što često sretamo i na spomenicima poznijih triju vjekova bilo na građevnim djelovima bilo na nadstupinama.⁴ Tako imademo iz 9 vijeka na Uzdoľju u crkvi Sv. Luke jednako krajeve spomenika obrubljene užetom,⁵ te se slaže s užetom na luku ciborija u Pieve di Bagnacavallo.⁶ Komad je, kao i drugi, dio pluteja, jer se u obliku slaže sa dosada našastim plutejima, n. p. s onima kod sv. Marije u Kninu.⁴

¹ Kako g. Radić o tome misli, cfr. Viestnik hrv. arkeol. društva, god. 12, br. 4. Kako se po slogu vidi, svi ovi spomenici spadaju u isto doba.

² Cfr. primjerak: F. Bulić, Kninski spomenici, str. 19, br. 16.

³ Cfr. ib. str. 19, br. 20.

⁴ Za primjer cfr. Staro Hrv. prosvjetu, god. 1, br. 4, br. 24.

⁵ Cfr. St. Hr. Pr. g. 1, br. 2.

⁶ Cfr. Cattaneo, L'architettura in Italia dal sec. 6 al mille circa pag. 107.

⁴ Bulić, spom. djelo: str. 20, tabl. XI, str. 35. Cfr. također: St. Hr. Pr., br. 3, str. 165 pod br. 1, str. 168 pod br. 5.

Br. 4. Ovaj je odlomak dug 1,02 m, širok 0,13; uzidan je u zidu današnje crkvice sa podnevene strane. Odlomak je vrlo čitljiv i pravilan u prepletaju, te je šteta, što je na kraju prelomljen t. j. bez završetka. Početak pletenice slaže se sa onim g. Bulića: Hrv. spomen., str. 44 pod br. 14. Racinet imade iz 8. i 9. vijeka sličnih motiva pletenica kod sjevernih naroda.⁵ Prema obliku i duljini možemo utvrditi, da je ovaj komad dio oltarske pregrade (septum) i to iz onog dijela, koji leži nad malenim pilastrima.

Br. 5. Nalazi se na desnoj strani zapadnog zida nad vratima u udubini, širine je 0,16 m, duljina 0,26 m. To je, rekao bih, nastavak i podanak komada pod br. 3, jer je zamršaj pletenica, užetni obrub i širina ista. Zbrojimo li duljinu ovog komada pod br. 5 i onog pod br. 3, to je ukupna duljina do pol metra. Stoga mnijem, da su ova dva komada sačinjavali maleni prag vratašca ili ulaza, koji je obično bio u sredini pregrade; onda je i očevidno, zašto takav dio pregrade nosi na vrhu očevidan križ.

U crkvi s desne strane oltara uzidan je također jedan komad u malenom izdupku.⁶ Komad je istih motiva i iste širine, a visine 0,27 m.

Očevidno je, da je ovo drugi dio ovog praga, koji odgovara na drugoj strani vratašca u samoj pregradi. Moguće, da je nastavak ili vrh ovog praga s križem uzidan također gdje kod u crkvi, što se za sada neda razabrati radi debelog lijepa¹ na nutarnjem zidu crkvice.

Br. 6. Ovo je drugo lice gornjeg komada pod br. 1. Kako služi za vratni prag današnje crkvice, to je preveć oštećen. Visine je 1,02, širine 0,10 m. Jednakih zapletaja vidio sam u Rimu kod »Tre Fontane«, »San Saba« i »Santa Sabina sull'Aventino na ornamentičkim spomenicima iz iste dobe. Šteta što su pletenice kao i izdubine ($0,3 \frac{1}{2}$ m) iznad istih znatno oštećene uslijed nove uporabe.

Br. 7. Nalazi se uzidan na crkvisi s podneva desno povrh prozora.

Tko znade, kako će još svršiti i ovo malo, nu radi starine dragocjenih spomenika? Ako je Božja Providnost, uza sve moguće popravljjanje crkvice i tolike vjekove, sačuvala nam ovo nešto sve do sada, bilo bi prevrijedno i zaslužno, da se hrv. društvo »Biač« poskrbi za ove hrvatske starine. Hoc erat in votis!

A. A.

⁵ Racinet M. A., L'ornement polychrome. Paris.

⁶ Tako sam vidio u Rimu u crkvi Sv. Sebastijana na Palatinu, koja je iz 6. vijeka (a kasnije popravljena), s lijeve strane glavnog oltara udubak u zidu ili ormar, koji je ukrašen pragovima, punima pletenica iz karlovinške dobe. Razlika je, što je naš domaći majstor pletenice okrenuo u nutarnji dio udupka.

¹ Kazivali su mi, da je u crkvisi nad vratima uzidan neki natpis, te se dobro vidao dok nije pred destak godina crkvice popravljena i time s debelom klačarskom naslagom pokriven.

² Fr. Mayer (Handbuch der Ornamentik, s. 154) imade sličan primjerak i potpun starinske ove pletenice (Flectband).

Summary

STONE SCULPTURE DECORATION OF THE CHURCH OF SV. JURAJ (ST. GEORGE) AT PUTALJ ABOVE KAŠTEL-SUČURAC

The church of Sv. Juraj at Putalj was recorded in the Dukes Trpimir's and Mučimir's deeds of donation from the 9th century A. D, whose authenticity is still viewed with suspicion in scholarly literature, as well as in numerous other documents from later periods. The above mentioned documents were frequently studied and differently interpreted, but the pre-Romanesque sculpture, built in front of the present-day church, constructed in 1925, was rarely or marginally treated in relation to these records. At the end of the paper the article of Don Ante Alfirević (written in 1898) is published. This article, casually found in the archives of the Society for Croatian national history »Bihać« is still worth printing.

The analysis of early mediaeval sculpture from eastern Adriatic littoral, as well as that from northern and central Italy has shown that pre-Romanesque sculpture, originating from Sv. Juraj at Putalj, demonstrates a rather high degree of originality in relation to such sculpture in Dalmatia. According to the author the repertory of early mediaeval sculpture from neighbouring Split and central and northern Dalmatia does not reveal significant affinities, except for a few similar patterns. In contrast, closer parallels, concerning the way of composition of motifs and execution of details, could be found in Istria and even further for instance in northern Italy, especially in its north-eastern part (Venice, Aquileia, Grado, Cividale). Istria and northern Italy show many common features, since both regions were politically and culturally connected with Carolingian empire.

Triple interlaced ribbon patterns, similar in form to the No. 8 are very numerous in Italy. There is also double interlaced ribbon of the same pattern, rarely in a single ribbon version. These patterns are datable in the 8th and 9th centuries A. D, but they appeared also later, even in the Romanesque art.

Motifs on a fragment of mensa support (Pl. I, 1) and pluteum No. 2 are very significant for the interpretation of sculpture from Putalj. Besides an example from Zadar their parallels might be found only in northern Italy or Istria (Koper, Grado, Aquileia, Venice).

On the basis of such parallels the author has put forward the thesis that the sculpture from Sv. Juraj church was executed by artisans from Italy, probably from Venice or Friuli which were under Frank rule in this period. According to the established chronology of this sculpture in Italy (second half of the 8th and the first half of the 9th centuries), the sculpture from Putalj church very likely belongs to the same period. Such date corresponds very well to the Putalj sculpture, since historical sources, concerning the donation of the church, are from this period. These sources enable the author to date the sculpture more precisely. According to the Duke Trpimir's deed of donation the church of Sv. Juraj was commissioned by the Croatian Duke Mislav. Duke Mislav ruled approximately from 835—845 and this decade was supposed by some scholars to be the date of the church construction. This supposition lacks any stylistic or chronological analysis of sculpture. That is the reason why the author has tried to analyse stylistically the Putalj sculpture. Obtaining the same result by chronological analysis of the sculpture, he also contributed to the reliability of data from mentioned historical sources. On the basis of results of historical and archeological analysis the author comes to the conclusion that the church of Sv. Juraj at Putalj was built about 840, that is during the rule

of the Duke Mislav. The first half of the 9th century is the period of the strongest Frank political and cultural influence in Croatia. Historical sources and archeological material clearly reflect such a situation in this region. The sculpture from Putalj is a good enough evidence for all above mentioned. This time was shaken by unsettled conditions between the young Croatian state and Byzantine Dalmatia. That is the reason why the early pre-Romanesque sculpture from Byzantine Dalmatia, having some specific features, had slight influence on Croatian territory until the middle of the 9th century. The sculpture, illustrating the same or similar characteristics, appeared on both territories only after the mentioned date.